

ULUSLARARASI ŞIRNAK VE ÇEVRESİ SEMPOZYUMU
(14–16 Mayıs 2010)

INTERNATIONAL ŞIRNAK AND ITS VICINITY
SYMPOSIUM
(14–16 May 2010)

SEMPOZYUM BİLDİRİLERİ
SYMPOSIUM PAPERS

EDİTÖR
Yrd. Doç. Dr. M. Nesim DORU

ŞIRNAK ÜNİVERSİTESİ
ULUSLARARASI ŞIRNAK VE ÇEVRESİ SEMPOZYUMU
1

ISBN : 978-605-88496-0-0

www.sirnak.edu.tr
e-posta: sempozyum@sirnak.edu.tr

Redaksiyon : Harun Takçı

Yapım - Baskı :

MRK Baskı ve Tanıtım Hizmetleri Ltd. Şti. Örnek Oto Sanayi Sitesi 1254. Sokak No:2
OSTİM / ANKARA Tel : 0312 354 54 57 Faks : 0312 385 79 05

Birinci Baskı :

2000 Adet

Basım Yeri – Tarihi :

Ankara – 2010

Uluslararası Şırnak ve Çevresi Sempozyumu Bildirileri: Editör M. Nesim Doru
Şırnak Üniversitesi Yayınları 2010 / 1246 Sayfa
Dizin ve kaynakça var.

ISBN : 978-605-88496-0-0

Kitabın içindeki makalelerden makale sahipleri sorumludur. Kullanım hakları Uluslararası Şırnak ve Çevresi Sempozyumu yetkili organlarına aittir. İzinsiz alıntı yapılamaz.

GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE KARDU'DAKİ CİZRE SÜRYANİLERİ VE CİZRE EPİSKOPOSU MOR DİYOSKOROS GABRİEL (1286-1301)

H.Gabriyel AKYÜZ*

Dicle Nehri kenarında kurulan Cizre şehri, Dicle Nehri hilal şeklinde şehri kuşatmaktadır. Geri kalan kısmında da şehri çevreleyen bir su kanalı yapılmış ve her dört etrafı su ile çevrildiği için Süryani diliyle 'Gozarto' Arapça da 'Cezire' adı verilmiştir. Gozarto ve Cezire sözcükleri aynı anlamı taşıyıp 'Ada' anlamındadır. Dış Kale ve İç Kale'de bulunan tarihi kalıntılara baktığımızda şehrin yapılış tarihini ilk çağlara dayandığını bizleri bilgilendirdiğini düşünmekteyim. Cizre, Orta Asur ve Yeni Asur Krallığı'nın hakimiyeti alanı içinde kalırken arkasında Helenistik, Part, Arami, Sasani, Roma ve Bizans izlemektedir. İslam Halifesi Hz. Ömer döneminde İyaz bin Ganım tarafından (M.S.6..) fethedildikten sonra ilkçağdan kalan surların kuşattığı yerde 'Cezire' adı verilen şehrin temelleri yeniden atıldı.

Cizre şehri yavaş yavaş büyümeye başlarken bölgede önemli bir şehir haline gelmiştir. Şehrin etrafında bulunan bol ve verimli arazileri, Dicle Nehrinin oradan geçmesi ve hayvancılık sektörüne müsait olması nedeniyle ekonomisi güçlü olan şehirlerden biriydi. Dicle Nehri, Cizre ve Musul arasında geçmesi de; önemli ve faal bir nehir limanı özelliğine sahip olup bal, men, peynir, tereyağı, fındık, badem, fıstık ve diğer ürünlerinin ticareti işlev görmesi, tarihi **İpek Yolu** olarak adlandırılan karayolunun Cizre ilçesinden geçmesi şehrin değeri ve önemini bir kat daha artmaktaydı.

Cizre Kürt Emirlerin Başkenti

Arap İslam hakimiyetinden sonra 990-1085 yıllar arasında Mervanoğulları'nın hakimiyeti altında kalır. 1085 yılından sonra Büyük Selçuklu Devleti'nin topraklarına katıldıktan sonra Artuklu, Musul Atabeyleri, Eyyübi ve Moğol hakimiyeti devam etmektedir. Daha sonra *Cizre Beyliği* kurularak yörede egemenlik tesis eder.

Cizre Beyliği, 1300-1855 yıllar arasında Cizre şehri merkez edinerek bütün Botan bölgesini hükmetmiştir. Bu sürede 37 tane Kürt emiri çıkmış olup ilkileri Emir Abdulaziz (1300), sonuncuları da Seyfettin Bey'in çocukları Azdinşer Bey ve 2. Mesur Bey'dir. Bunlar tutuklanır ve İstanbul'a götürülür. Daha önceden de onların amcazedesi 2. Muhammed Bey'in oğlu Bedirhan Bey de tutuklanarak İstanbul'a götürülmüştü. Bu şekilde Kürt emirlerin hükmü sona ermiş olur. Cizre ve Turabdin halkı da onların zulmünden kurtulur.

Yukarıda dile getirdiğimiz süre zarfında engebeli olarak bir çok hüküm değişikliği şüphesiz olmuştur. Örneğin XV. Yüzyılda Akkoyunlular bölgeyi topraklarına katarken 1508 yılında Emir 2. Şeref Cizre Beyliğini yeniden kurar ve Emir Ali Bey zamanında yine Safevilerin idaresine giren Cizre, Yavuz Sultan Selim döneminde Osmanlı Devletine bağlanmıştır. Bu dönemde Cizre beyleri hükümet statüsünde Diyarbakır Eyaletine bağlı

---

* Mardin Kırklar Kilisesi Horepiskoposu

kalarak yönetimlerini sürdürmüşlerdir. IV. Murat, 1627 yılında Cizre Beylerinden IV. Mehmed'i emirlikten uzaklaştırıp Cizre Beyliğinin yönetimini sona erdirmiştir.

Cizre'de hüküm süren aileden gelen Bedirhan Bey, Cizre mütesellimi olarak 1830 yılından itibaren yöreyi tekrar denetimi altına alır. 1846 yılında çevre aşiretleri toplayarak Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklanır. Yapılan bastırma neticesinde yakalanır ve aile bireyleriyle birlikte İstanbul'a gönderilir ve yönetimine son verilir.

Türkiye Cumhuriyeti döneminde Mardin iline bağlı bir ilçe iken Cizre, 16 Mayıs 1990 tarihinde çıkan bir kanunla Şırnak iline bağlanmıştır.¹

Cizre Emirleri, Turabdin'deki Süryanilere yönelik trajik olaylar gerçekleştirdikleri için Süryani tarihi onları lanetle zikretmektedir. Bu olayların detaylarına yer vermek istemedik. Sadece zulüm yapan emirlerin isimleriyle yetindik. Bunlar;

- 1- İkinci Şeref: 1505-1513
- 2- Şemdin veya Şemseddin 1711- 1714
- 3- Ravandaz (Musul doğusunda yer alır buraya bağlı 280 köy vardı) Emiri Muhammed Paşa Mirkör (kör emir anlamına gelir) 1808-1836.²
- 4- Seyfeddin Bey ve Bedirhan Bey 1821 yılında Emirliğe yükselir, 1838'de bağımsızlığını ilan eder ve Cizre'yi başkent yapar. 1842'de baskılara başlar ve on binlerce kişiyi katleder. 1847'de Osmanlı devleti tarafından bastırılır.³
- 5- Azdinşer Bey ve kardeşi Mesur Bey 1854-1855.

Bunun bir uzantısı olarak da son yıllara kadar Cizre Müslümanları Hıristiyanlara karşı büyük bir kin ve nefret beslemekte ve ikrah gözüyle bakmaktaydılar. Fakat günümüzde bu zihniyet bütünüyle değiştirilmiştir. Herkes bizlere zeytin dalı uzatmaktadır. Bundan dolayı da gerçekten çok mutluyuz. Bizler de bu sebepten dolayı bu sempozyumda yer almak istedik bugün. Tekrar öyle bir olayın da yaşanmamasını temenni ediyoruz.

Günümüzde Cizre'de üç önemli mahalle bulunmaktadır:

- 1- Tur / Dağ Kapı Mahallesi.
- 2- Kale Mahallesi.
- 3- Ali Bey Mahallesi.

Cizre, Araplar tarafından zapt edilmesinden sonra şehirde ilk ikamet edenlerden Tağlebli Hasan bin Hutab'tır 250 Hicri yılı (Miladı 864).⁴ Anılan tarihten yirminci yüzyılın ilk çeyreğine kadar Antakya Süryani Kilisesine bağlı bir ruhsal yönetim bölgesi bulunmaktaydı. Ruhsal Yönetim Bölgesi, kilise ruhsal kurul yönetimi tarafından sınırları çizilen ve bir metropolit tarafından ruhsal olarak yönetilen yere Süryanice diliyle Mer'itho, Arapça da Abraşiye denilmektedir. Yirminci yüzyılın başlarında Cizre ve Beth-Zabday Süryani Abraşiyesine bağlı 21 tane yerleşim alanı bulunmaktaydı. Yerleşim alanların isimleri şunlardır:

- 1- Cizre Merkez,
- 2-Beth-Zebday/Azağ,
- 3- Mezraat Nasara,

¹ Şırnak Valiliği, Şırnak Kültür Envanteri, 2009, sh.27.

² Turabdin Tarihi, Antakya Süryani Patriği Moran Mor İgnatios 1. Efrem Barsavm 1933-195 6, Süryanice, Baskı tarihi 1964, s.175.

³ Yakup Hıdırşah, Mezopotamya'da Hıristiyanlar ve Kürtler, Türkçe, s.15,

⁴ Keldani Kilisesi Tarihinde Cezire Ömeriye Abraşiyesi Beth-Zabday, Şimmas Nuri İšo', Arapça, s.171.

- 4- Tıl-Dar (Deyr Yasin),
- 5- Birret-Beyt,
- 6- Hanaviye,
- 7- Mir-Aziz,
- 8- Hiyake,
- 9- Til- Ber,
- 10- Ayn-Sere,
- 11- Deşte Dari,
- 12- Handak Fokani,
- 13- Handak Tehteni,
- 14- Cerhiye,
- 15- ‘İmerin,
- 16- Köfeğ,
- 17-Babakke,
- 18-Garise,
- 19- Hedil,
- 20- Kefşinne,
- 21- Esfes. Bu köylerin toplam aile sayısı 2500 civarındaydı.

Yukarıda isimleri yazılan 7 yerleşim alanı; Mezraat Nasara, Tıl-Dar (Deyr Yasin), Birret-Beyt, Hanaviye, Mir-Aziz ve Hiyake Suriye sınırları içerisinde kalmıştır. Geri kalanlar da günümüzde Türkiye Cumhuriyeti sınırları içerisinde dir.⁵

Cizre Süryani Abraşiyesinde görev yapan Süryani Kadim-Ortodoks metropolitlerin isimleri şunlardır:

- 1- David 793-817- 835
- 2- İliyo d-Zakna 835- 845
- 3- Habib Yuhanon 847-869

Yukarıda yazılan tarihten sonra Cizre Süryani Abraşiyesi, Tikrit’teki Mafıryanlık merkezine bağlanır ve bu bağlılık 12. yüzyılın son çeyreğine kadar devam eder.

- 5- Baseliyos Bar Kaynoye 1172- 1190
- 6- Diyonosiyos Saliba 1222-
- 7- Ğriğoriyos Yusuf 1243-
- 8- Yuhanon Vahbun 1265-1280
- 9- Bartilleli Diyoskoros Gabriel 1286-1301
- 10- Bartilleli Abdallah 1326
- 11- Basibrinli İvennis 1329/1335-1345 Mı’are, Nusaybin, ve Cezire/Cizre metropoliti olarak geçer
- 12- Arbolı Diyoskoros 1402- (İvennis Barsavmo Kaki veya Zukaki, Mafıryanlığa yükseldi)?
- 13- Siirtli Baseliyos Aziz (Mafıryanlık rütbesine yükseldi (1465-1487)
- 14- Madenli Atanasiyos Halef 1483/1501, 1494’te Mardin patrikliğine yükseldi.
- 15- Aynvertli P. Saliba oğlu Diyoskoros Şemun 1468 -1501

⁵ İhdas ve Rical Hazağ, Yusuf Cebrail El-kas Ve Dr. İlyas Hadaye, Arapça, Suriye, s.35

- 16- 1579-1581 yılları arasında Cizre Abraşiyesi Mor Gabriel Manastırının abraşiyesine bağlıydı.
- 17- Musullu Diyoskoros Gevargis 1677, 1684'te Mafıryanlığa 1687'de patrikliğe yükseldi.
- 18- Diyoskoros Şükrallah 1687-1691
- 19- Diyoskoros Saliba 1691-1698'de Maden'e geçti
- 20- Diyoskoros veya Atanasiyos Murad 1695-1716. Bu tarihten sonra Cizre Abraşiyesi, Turabdin Mafıryanlığına bağlanıyor.
- 21- Diyoskoros Şükrallah 1743/1745-1785
- 22- Mardinli Metropolit Mor Diyoskoros Said Kantar 1792/1818-1831⁶
- 23- Hazeğli Metropolit Diyonosiyos Yeşu 1838.
- 24- Kurilos Gevargis 1842-1847, Metropolit Yeşu'un kardeşidir. Papazlık rütbesindeyken eşi vefat etmesi üzere Kurilos lakabını alarak Episkoposluk makamına yükselir ve 1847 yılına kadar kardeşine yardım ediyormuş. Ancak anılan yılda Cizre Emiri Bedirhan Bey tarafından zülmen öldürülür. Aziz ve Şair Mor Efrem'in yedi heceli şiir ölçüsüne göre yazdığı bir şiiri vardır. Şiir, 51 beyitten oluşur. Bu şiirde 1835 yılında Kürt kökenli Ravanduz Muhammed Paşa'nın Cizre bölgesinde Süryanilere yönelik yaptığı trajik olayları hakkında acıklı sözlerle anlatmaktadır.⁷
- 25- İvennis veya Atanasiyos Etienne 1840-1869
- 26- Mor Kurilos Barsavmo 1871/1873, ikamet yeri Beth-Zabday / Azeğ / İdil'de idi. 1915'te şehit düştü. Bu tarihte Cizre'deki Süryani cemaati başında Papaz Ablahad isminde biri olduğu görülmekte ve Patriklik üşürü / ondalığı ödeyenlerin sayısı 32 kişiden ibarettir.⁸
- 27- Yuliyos Behnam Akravi 1881-1915 Cizre'de 1915-1927 İdil / Azağ'da görev yapmıştır.⁹

1884'te Patrik 4. Petrus, Metropolit Behnam'ı başka bir yere tayin etmek isterken cemaat bu tayine karşı çıkıp ve Cizre Süryani Kadim cemaati olduğu gibi Süryani Katolik Kilisesine iltihak oldular. Patrik daha sonra yaptığına pişman oldu ve kendilerine sevgi dolu kucaklayıcı bir mektup göndererek Metropolit Behnam'ı affetti. Onlar da tekrar Süryani Ortodoks Kilisesine geri döndüler. Dönmeyenler arasında Hori Abdullahad Habib ve 25 aile kalmıştı. Mor Yuliyos Behnam Akravi 1927 yılında tutuklanarak Diyarbakır ceza evine atıldı ve orada hayata veda etti. Cenazesi de yabancılar mezarlığında toprağa verildi. Sonradan cenazesi çıkartılıp Meryem Ana Kilisesine getirildi.¹⁰

Bu tarihten sonra Beth-Zabday Abraşiyesi, Turabdin abraşiyesiyle birleştirilir. Tur-Abdin Abraşiyesi de; Nusaybin, Beth-Rişe, Midyat, Mor Gabriyel ve Bışeriye abraşiyelerinin birleşmesiyle 1923 yılında kurulur. Turabdin Abraşiyesinin ilk Metropoliti Mor Timotheos Tuma Aras'tır.

Not: Beth-Rişe Abraşiyesi 1926'ya, Nusaybin'inki ise 1930'lara kadar faal oldukları bilinmektedir.

⁶ Kthobo Dkıryone İtonoye, Elyazması, Gerşuni, 1799, Tarihçe bölümü, Kırklar Kilisesi.

⁷ 1714-1914 Yıllar Arasında Yazılan Şiirler, Turabdin Süryani Şairleri, Süryanice Elyazması, Metropolit İsa Çiçek, 1981 yılında Hollanda Baskısı, s.8. Şiirin orijinal metni de özel kitaplığında mevcuttur.

⁸ İstatik Ba'z Bilad Ve Kura, 1870, Rahip Abdallah Satuf Sadedi, Süryanice-Gerşuni, s. 103.

⁹ Repertoire des Dioceses Syriaques Orientaux Et Occidentaux, Jean Maurice Fiey, 1993, Beirut, Fransızca, 191-192

¹⁰ İhdas ve Rical Hazağ, Yusuf Cebrail El-kas Ve Dr. İlyas Hadaye, Arapça, Suriye, s.147

Bilindiği üzere Antakya Süryani Kilisesi 5. yüzyılın sonlarına doğru ikiye bölündükten sonra bölünmeler ard arda gelmiştir. Ana Kiliseden ayrılan gruplar değişik isimler altında kiliseler kurarak ve Süryanilerle birlikte yan yana yaşamaya devam ettiler. Bunlardan bir kaç Cizre’de görmekteyiz. Örneğin: 20. yüzyılın başlarında Cizre’de bulunan farklı kiliseler şunlardır:

- 1- Süryani Ortodoks Kilisesi
- 2- Süryani Keldani Kilisesi
- 3- Süryani Katolik Kilisesi
- 4- Süryani Protestan Kilisesi
- 5- Süryani Nasturi Kilisesi de olup olmadığı henüz bilinmemektedir. Büyük ihtimal 1552’de Nasturi Kilisesi’nin üyelerinden kurulan Keldani Kilisesi, Cizre Nasturileri olduğu gibi Keldani Kilisesine geçiş yaptıklarını düşünülür. Çünkü bunun bir benzeri de Mardin’deki Nasturilerde görebiliriz.
- 6- Domenikan (Latinler) rahip ve rahibelerin merkezi.

Yukarıda isimleri zikir edilen birbirinden farklı kiliselere mensup 1915 yılında Cizre’de 1250 Hıristiyan ailesi bulunmaktaydı. Kürt Müslüman aile sayısı da Hıristiyanlardan daha fazla olması gerekir. Bunların yanı sıra Yahudiler de Cizre’de yaşamaktaydılar. Henüz onların sayısı hakkında detaylı bir bilgimiz yoktur.

Hıristiyan aile sayısı kiliselerine göre dağılımları şöyledir:

1-Süryani Keldaniler: Yukarıda anılan tarihte Süryani Keldani Abraşiyesine bağlı 17 yerleşim alanı bulunmaktaydı. Bunlar genellikle Cizre doğusunda, Silopi ovasında ve Kardü / Cudi dağının eteklerinde yer almaktadırlar. İsimleri şunlardır:

- 1- Cizre,
- 2- Takıyan,
- 3- Fişhabur,
- 4- Hasad,
- 5- Til-Kabin
- 6- Hozomir,
- 7- Harbol,
- 8- Girkebedro,
- 9- Nahrivan,
- 10- Mansuriye,
- 11- Aşi,
- 12- Baz,
- 13- Helton,
- 14- Akul,
- 15- Disyün,
- 16- Mar Şurişu,
- 17- Şağ.

Bunlar Doğu Süryanice halk dili (Süreyt) konuşmakta ve toplam olarak 6400 kişiden oluşmaktadırlar.

Cizre merkezinde yaşayan Keldani aile sayısı 700 idi. ‘İyun il-Süd’ (Karagöz) lakabıyla tanınan Metropolit Yakub Abraham’la beraber üç papaz daha merkezdeki cemaate hizmet vermekteydiler. Bunlar;

- 1- P. Markus,
- 2- P. Yakub
- 3- P. Hanna.

Keldani Kilisesinin kuruluşundan bu yana Cizre’de görev yapan Keldani metropolitlerin isimleri şunlardır:

- 1- Cizre doğumlu Metropolit Abd-Yeşu’ Marun 1553-1555, Patrik Sulaka’nın şehit düşmesinden sonra patrikliğe yükseldi. Keldani Kilisesi 1552’de Nasturi Kilisesinden ayrılarak özerklik kazanmıştır.
- 2- Metropolit Yab-Alaha 1556-1567, sonradan patrikliğe yükseldi.
- 3- Metropolit Cebrail İliye 1567-1600.
- 4- Metropolit Yusuf 1600-1635
- 5-Metropolit Şemun Yusuf 1636-1672.
- 6-metropolit Abd-Yeşu’ 1762- 1710
- 7- Metropolit Yusuf 1711- 1747
- 8- Metropolit Yuhanna 1747-1776, öldürüldü.
- 9-Metropolit Hanan-Yeşu’ 1785-1826
- 10- Metropolit Gevargis Bitrus Di Netli 1833-1834
- 11- Metropolit Cirum BulusHindi 1852-1872
- 12- Metropolit İliye Bitrus ‘Abu-el-Yunan 1847-1878 Sonradan Patrikliğe yükseldi.
- 13-Metropolit Filip Yakup Abraham 1882-1915, 1915’te şehit düştü.

2- Süryani Ortodokslar: 350 aileden oluşurlardı. Metropolit Behnam Akravi ve Papaz Yusuf Sitto isminde biri onlara ruhsal olarak hizmet ederdi. Cemaatin medeni lideri de Hoca Ablahad idi.¹¹

3- Süryani Katolikler: 150 aileden oluşurlardı. Metropolitleri Kılıt-Maralı Mihayel Melki idi. 1913’te Musul Metropolitliğine yükseldi. Onunla birlikte iki papaz daha hizmet ederdi. Hori Şemun ve P. Kustans el-Aframi. Cizre’deki Süryani Katolikler, Katolikliğe yeni geçiş yaptıkları için Metropolitlik merkezleri yoktu. İlk Metropolitleri Mihael Melke’dir.

4- Süryani Protestanlar: 50 aile idiler, onların başında Eskıf Musa vardı. Süryani Ortodokslar, Süryani Katolikler ve Süryani Protestanlar Musul’un Arapça halk dilini konuşurlardı.

Cizre’de Sosyal ve Kültürel Yaşam

Bu süreçte Cizre’de Hıristiyanların ve Müslümanların sosyal, kültürel ve eğitsel yaşamı incelediğimizde şu tespitler ortaya çıkmaktadır. Müslüman Kürt halkı bu dönemde genellikle hayvancılıkla ve işçilik işleriyle meşgul olup okuma yazma oranı oldukça düşüktü. Kuranı Kerim-i okuyanların, şer-i işlerle ilgilenenlerin ve dini nikah kıyanların sayısı kişilerle orantılıydı.

Hıristiyan kesimi ise daha kültürlü ve eğitimliydi. Şehrin bütün el sanatları onların elindeydi. **Örneğin:** Dokumacılık, marangozluk, demircilik, ayakkabıcılık, taş ustalığı vs. Ayrıca ziraat ve ticaret sektörleri de onların elindeydi.¹²

¹¹ Röportaj: İsa Aydın, 70 yaşında, 09.01.2010, Kırklar Kilisesi, Süryanice, Babasından aldığı bilgiler.

Tercümesi:

Dünyayı öğretisiyle doldurmuştu Allah'ın oğlu,
Aldatma düşünceleri her yönden dağıtmıştır.
Sen bütün kainatı emirle yarattın.
Yoldan çıkanları da kendin şahsınla bir araya topladın..

İnsanları, kendi icat ettiği yıkıcı ve bozucu
Hileleriyle öldüren o hayduttan sen kurtardın.
Eğitilmeyenleri sen yaratıp ve onları her türlü hikmetle donattın.
Onlar da senden aldıkları o ruhla memleketleri ve milletleri ihda ettiler..

Onlara yılanlara karşı güç ve yetki verdin ki,
Ayaklarıyla her kötülük kaynağını basıp yok etsinler.
Ayrıca hastaları iyileştirmek ve şeytanları da insanlardan kovmak için.
Onları her türlü bilgelikle ve hikmetle doldurdun..

Bunlar çıkıp bütün dünyayı Allah'ın egemenliğine kazandırdılar.
Her türlü bulutlu hilenin ve aldatmanın kökünü kazdılar.
Toplumları ve milletleri Hıristiyanlığa kazandırdılar.
Onları Kutsal Üçlük ve Birliğin adıyla vaftiz ettiler..

İnsan diliyle anlatılması imkansız olan sen ey Baba'nın ışığı ağızımla konuş ki,
Saygıdeğer Mor Griğoriyos'un öyküsünü anlatabileyim.
Çünkü sensiz onun öyküsü anlatılması mümkün değildir.
Bu öyküyü doğru dürüst kim anlatabilir ki eğer sen ona yardımcı olmazsan..

Kutsal kiliseninde seçkin biri olması için sen onu seçtin/yarattın ki,
Kiliseden her türlü aldatmacılığın ayrılığı/bölünmeyi kovalasın.
Kim onun öyküsünü bilir ve hazinesini araştırabilir ki,
Ancak ve ancak onu taşıyan, bilen ve araştıran kişi bilebilir.

Her usta ancak kendi ustalığının derinliklerine tam anlamıyla inebilir.
Araştırmacı eğer araştırmanın hakkını vermezse alay konusu olur.
Bu bilgenin öyküsünü ısrarla anlatmak isteyen ve onu bilmiyorsa,
Onu dinleyenler sefiller arasında onu sayacaklardır..

Kendi döneminde kiliseyi süsleyen ve Tanrısal öğretileriyle
onu aydınlatan bu saygın pederin öyküsü,
İçinde her türlü zengin ve güçlü hazineleri depoladı / ambarladı.
Ve ondan her türlü inkar edici heretiklerin inançları uzaklaştırdı...

Bar Ebroyo

Bar Ebroyo dünya tarihinde tanınmış bir zattır. Süryanilerin Yazınsal tarihini kaleme alan yazar Patrik İgnatius Efrem I. Barsavm "Saçılmış İnciler" adlı eserinde Bar Ebroyo'yu şu sözlerle tanıtmaktadır:

"Barebroyo olarak bilinen 'Cemal al-Din' lakaplı Abülfaraç, Malatyalı Toma'nın oğlu, Diyakos ve Doktor Tac al-Din Ahrun'un oğludur. Asil bir Hıristiyan ailenin çocuğu olarak 1226'da Malatya'da doğar. Doğunun ve tüm dünyanın bilinen en ünlü felsefeci ve teologlarından biridir. O, Süryani tarihinin yetiştirdiği en bilgin, en seçkin insan olup, bilginin

son doruğuna ulaşmayı başarmıştır. Tanrı onu yüksek akıl, harika ve zeka ve alev gibi bir zihinle süslemişti. İnce fikirli, keskin dilli ve hoş sohbetli biriydi. Öyle ki, en karışık olayları anında çözer, zorlukların üstesinden kolayca gelirdi. Ömrü boyunca yazdığı yararlı eserlerle, Allah'a hizmet etti, batıl olanı yıktı ve kiliseyi ihya etti. Tanrıbilim, felsefe, bilgelik, hukuk, mantık, ahlak, tarih (siyasi, sosyal, kilise), dilbilgisi, astronomi, tıp, şiir, mizah, matematik, psikoloji gibi değişik konularda yazdığı muhteşem eserler, bugün bile uluslar arası otoriteler tarafından takdirle karşılanır.

Abülfaraç, bölgesindeki usta kişiler gözetiminde Süryanice, kilise kuralları, Kutsal Kitap ve Kilise Babalarının tefsirleri konularında eğitim aldı.

Yukarıda söz edilen şiir eserinin dışında Mor Diyoskoros'a ait bir Husoyo / söyleşi de görmüşüzdür. Husoyo sözcüğü: Affedici anlam veren bir sözcüktür. Birbirinden farklı sekiz ayrı makamla uzun hava şeklinde pazar günlerindeki dua programları esnasında söylenir.¹³ Bu söyleşi çok derin bir anlam taşımakla birlikte mantık ve felsefik bir tarzda yazmıştır.

Mor Diyoskoros Gabriel dışında ilim alanında ün yapmış Cizreli tanınmış Müslüman şahsiyetler:

1- İsmail Ebul İz-El-Cezeri 1153-1233, fizikçi, ünlü fen-teknik adamı, robot, saat ve 60 makine mucidi. Yazdığı eserler takdire şayandır. Cizre'de vefat etmiş, Nuh Peygamber Camii avlusunda gömülmüştür.

3- Ahmed-i Cezeri 1570-1640, mutasavvıf ve şair bir alimdir. Botan aşiretinden olup halk arasında Mela-yi Ciziri olarak anılır. 114 bölümlük Divan'ı eseri vardır. Cizre'de vefat etmiş, Kırımızı Medresedeki Bey ailesine ait özel türbede gömülmüştür.

4- Ahmed-i Hani, şair ve mutasavvıfıdır. 1695 Mem-u Zin aşk destanını yazmıştır. Zeynuddin lakabıyla bilinen Cizre Azizan Beylerinden Emir Abdal bey'in kızı Zin ile Divan katibinin oğlu Mem arasındaki aşk, bey'in hizmetçisi Bekir'in engellemeleri nedeniyle kavuşmaya dönüşmemiştir. Olay bütün bölgede şöhret bulmuş ve aşk destanı haline gelmiştir.

Cizre'de Yaşanan Önemli Olaylar

- 1- M.S. 1080 yılında Cizre ve Musul Emirliğine Yahudi kökenli Musa bin Mus'ab geçer. Hükümü üç yıl devam eder. Çok zalim biri olup ve onun döneminde yaşanan kıtlık yüzünden insanlar çekirge gibi ölüyor ve onları toprağa verecek kimse yoktu. Emirın zulmü Turabdin'de de etkisini göstermiştir. Ergeç Emir tutuklanmış, bütün serveti talan edilmiş ve eşleri bile satılmıştır.¹⁴
- 2- M.S. 1262 yılında Moğollar Cizre'yi muhasara altına alırken Cizre Metropolit Hanan-Yeşu' Hulago ile karşılaşır ve kendisinden Cizre halkı için güven sözü alır. Cizre'nin korunmasıyla ilgili Hulago'nun teşkil ettiği bir komitede Hanan-Yeşu'da yer almıştır. 1263 yılında Cizre halkı Moğollara karşı direnirken, adı geçen metropolit tutuklanır ve ihanetle itham edildiğinden başı kesilir ve şehrin giriş kapısına asılır.
- 3- 1328 yılında ünlü gezgin İbn-Batuta Cizre'den geçerken büyük bir bölümü tahrip olduğunu kaydeder.

¹³ Büyük Oruca ait Husoyo KitabıKırklar Kilisesi, Süryanice, Elyazması, Tahminen 15. yüzyıl, sh. 279-282, Orucun ortasında yer almaktadır.

¹⁴ Turabdin Tarihi, Antakya Süryani Patriği Moran Mor İğnatios 1. Efrem Barsavm 1933-195 6, Süryanice, Baskı tarihi 1964, s. 85

- 4- 1458 yılında şehirde bir veba hastalığı yaşanır ve 5250 kişi yaşamını yitirir. Geri kalanların çoğu şehri terk edip şehrin yakınlarında yer alan Mor Aho ve Yuhanon Manastırına sığınır. İki ay süreyle orda kalırlar.
- 5- 1502 yılında Ermenistan hakimi Şah İsmail, güçlerini Muhammed Bey liderliğinde Cizre'ye gönderir ve şehri kuşatırlar. Cizre Emiri şehri teslim etmemekte direnir. Güçler şehre girerler ve halkı kılıçtan geçirirler, kilise ve manastırları tahrip ederler. Geri kalanların çoğu da esir edip köle olarak götürürler.
- 6- 1513 yılında Persler Cizre'yi işgal ederler. Kilise ve manastırları tahrip eder ve elyazma kitapları yakarlar. Şehrin ileri gelenleri Hıristiyan ve Müslümanları zapt ettikten sonra şehri yakıp geçerler.
- 7- 16. yüzyılın ikinci yarısından önce Cizre şehri Osmanlıların hükmü altına geçer.¹⁵

Cizre'deki Eski Eserler

13.03.2010 tarihinde Mardin Artuklu Üniversitesi Cizre'ye bir gezi turu düzenlemiştir. Geziye 60 kişilik bir akademisyen grubu katılmıştır. Beni de davet etmişlerdir. Kendilerine çok teşekkür ederim çünkü onların sayesinde Cizre'de bulunan eski eserleri ilk kez detaylarıyla görme şansım olmuştur. Baharın başında yapılan bu gezi her taraf yemyeşil ve havanın da o gün sıcak olması nedeniyle sabahtan akşama kadar doyasıya kültürel değer taşıyan bütün tarihi eserleri gezdik ve görüntüledik. Gerçekten tarihi bir gün olarak nitelendirdim o günü. Samimi ve nazik davetiyelerine kendilerine tekrar müteşekkirim.

Cizre-Merkezde gördüklerimiz ve gezdiklerimiz eski eserlerin bir gezi hatırası olarak özetle yazmaya ve anlatmaya çalışacağım. Umarım ki, başkaları da gidip görmelerine bir vesile ve bir ön rehber olacaktır. Cizre'de bulunan eski eserler başlıca şunlardır:

1-Cizre Kalesi: Dicle Nehri kenarında kurulmuştur. Kale, Dış Kale ve İç Kale'den oluşmaktadır. **Dış Kale** surları volkanik bazalt siyah ve beyaz taşlardan oluşup bütün şehri kuşatmaktaydı. Günümüzde içler acısı görüntüsü vermektedir. Surun üçte ikisi tümüyle yok edilmişken geriye kalan güney bölümünün dış cephelerdeki bütün büyük taşları da sökülüp ev yapımında kullandılar şehir sakinleri. Yıkılmış, dökülmüş, dağılmış olmasına rağmen ilgililere feryat edercesine halen de zamana direnmektedir o güney cephesi.

İç Kale, askeri bölge içerisinde kalmakta ve Hudut Tabur Komutanlığının kullanımındaydı. Bedirhan'ın isyanı bastırıldıktan sonra günümüze dek askeri bölge olarak kullanılan alan gördüğümüzden bir ay öncesi boşaltılmıştır. Kullandıkları alan iki bölümden ibarettir.

Birinci Bölüm: Hamidiye Kışlasıdır. Yukarıda dile getirdiğimiz gibi 163 yıldan beri yani Bedirhan'ın isyanı bastırıldıktan sonra günümüze dek askeri kışlası (Hudut Tabur Komutanlığı) olarak kullanılan alan gördüğümüzden bir ay öncesi boşaltılmıştır. Kışla binası 1908 yılında Midyatlı Süryani ustalarının eseri olup sarı nahit / kesme taşlardan yapılmıştır. Halen de Osmanlı Bayrağı binanın girişinde görülmektedir. Bina iki katlıdır. Alanı çok geniş ve halen ayakta kalan Dış Kale'nin suruyla çevrilidir. Surun içinde kalan ve zindan olarak anılan antik bir mekan da mevcuttur. Bu mekanı turizm açısından değerlendirecek olursak Cizre şehrinin çehresini değiştirecek niteliğinde olup harikulade bir eserdir. Yapılış tarihiyle ilgili görüntülediğimiz yazıyı olduğu gibi aktarıyoruz:

¹⁵ Keldani Kilisesi Tarihinde Cezire Ömeriye Abraşiyesi Beth-Zabday, Şimmas Nuri İšo', Arapça, s.172.

Cizre Kalesinin Zindan Bölümünün Tarihçesi:

“Özellikle Mem-u-Zin destanındaki Mem’in de kaldığı bu zindan M.Ö. 4000 yıllarında Cizre Kalesinin bir bölümüdür. Halen sağlam olarak bulunmaktadır. Kapısı güneye bakar. İçeri girişte sol kolda taşlardan bir merdivenle iki ve üçüncü katlara çıkılırdı. Gardiyan, nöbetçiler, yemekhane yetkilileri ve sucuların bulunduğu bu bölüm zindan ihtiyaçlarını ihtiva eden odalardan teşekkül ederdi. Zindanın duvarları çok kalın ve yuvarlak olup üstü kubbelidir. Dışarı açılan iki penceresi bulunur ki bunlardan biri doğuya diğeri ise kuzeye bakar ve buralardan zindanın ışık alıp aydınlanması sağlanmış olurdu. Ayrıca esas zindan kubbelerin ortasındadır. Çapı 3-4 metre geniş bir kule biçiminde olan zindan dört kapılı olup bunların üstü yuvarlak kemerden örülmüştür. Zindanın bu iç bölümü de kubbelidir. İlk iç giriş kapısının üstünde ve güneye bakan kapının üst taşında bir keçi veya dağ keçisine benzer hayvan kabartması bulunur. Zamanında içinde putların da olduğu söylenmektedir. Belki de burası ateş zadelerin kurban kesme yerleri idi. Zindanın taşları, harcı eritilmiş kurşun ile kullanılmış olduğundan gayet muhkem bir şekilde yapılmıştır”.

İkinci Bölümü de; Bedirhan Bey’in Köşkü, Burcu Belek / Birca Belek ve Raze Mira / Mirlerin Bahçesinden ibarettir. Girişi çok güzel bir yapıya sahip ve beyaz bir taş üzerinde iki aslan figürü dikkati çekmektedir. Dicle Nehrine hakim bir vaziyettedirler. Alan içinde daha nice eserler göze çarpmakta ve yapılacak bir arkeolojik çalışma sonucunda daha nice eserler toprak altından çıkacak diye tahmin edilmektedir. Raze Mira bahçesi de gerçekten bir doğa harikasıdır.

2-Ulu Camii ve Minaresi: Dağ Kapı Mahallesi’nde bulunan bu muhteşem eser, yapılış tarihi kesin olarak bilinmemekle beraber önceden bir kilise olduğu ve Arapların Cizre’yi almalarıyla birlikte camiye çevirdiklerini bizlere rehberlik eden Cizreli hocalardan öğrendik. Değişik dönemlerde yapılan ilave ve onarımlarla günümüzdeki mevcudiyetini korumuştur. Son olarak da 2007 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından bütünüyle restore edilmiştir. Yapının mimarı şekli Doğu Batı ekseninde yapılmış olup dört tane yıldız tonoz bölümünden oluşmaktadır. Uzunluğunu ölçmememize rağmen 50 metre, genişliği de 20 metreye yakın olduğunu tahmininde bulunduk. Birbirine yaslanmış yuvarlak ve çok kalın dörtgen sütun taşlar üzerinde oturtulmuştur. Dış yapısı sarı kesme taşlardan yapılmıştır. Değişik yerlerde Arapça kitabeler görülmüştür. Orijinal kapısı İstanbul Türk ve İslam Eserleri Müzesine götürülmüş olup ejder figürlü kapı tokmakları da görülmesi değer unsurlardandır.

Avlusu dikdörtgen şeklinde olup güneyi ve batısı bazalt ve beyaz kaideler üzerinde oturtulmuş beşik tonozlu revaklardan oluşmaktadır. Cami minaresi, avlunun batısında benzeri henüz görülme-yen tarihi bir minare görülmektedir.

Minare üç bölümlük olup olduğu gibi kırmızı tuğladan eski bir binanın üzerinde yapılmıştır. İlk bölüm kare şeklinde olup uzun bir burç görüntüsü verirken, ikinci bölümü de yükseldikçe incelenen silindirik tipinde yapılmıştır. Şerefe için bir çıkıntı yapılmamıştır. Üçüncü bölümü de kısa ve daha incedir. Uzaktan eğri olduğunu gözlemlenmektedir. Süryani bir kaynağa göre İslamiyet’in ilk minaresi Cizre’de yapıldığını vurgularken, olsa olsa bu minare olduğunu düşünmekteyim.

3-Hz. Nuh Mezarı: Nuh’un mezarı bulunduğu mekanda herhangi bir tarihi eser kalmamıştır. Dış yapısı yeni yapılmış ve bir kubbeyle örtülmüştür. İç mekanı da Kütahya çinileriyle kaplanmıştır. Yatır ise normal bir insanın uzunluğundan daha fazla olduğunu görülerek ahşap ve metalik süslemelerle yenilenmiştir.

4-Kırmızı Medrese / Medrese Sor: Yapının içi ve dışı genellikle kırmızı tuğlayla yapıldığından dolayı Kırmızı Medrese ismiyle anılmıştır. Kürtçe halk dilinde de ‘Medrese Sor’ denilmektedir. Dağ kapı Mahallesi’nde yer alan Kırmızı Medrese şehrin batısındaki sur kalıntılarının üzerinde inşa edilmiştir. Medrese dikdörtgen planlı olup tek katlı, avlulu ve iki

eyvanlıdır. Mescit olarak kullanılan medresenin ana bölümünün tavanı da yıldız tonozlar olup tuğla malzemesiyle yapılmış görülmeye değer bir kültür abidesidir.

Medresenin güney cephesinde iki kattan oluşup alt katında Ahmet el-Cezeri'nin türbesi bulunmaktadır. Türbenin giriş kapısı dıştan yapılmıştır. Türbenin bulunduğu yapının tavanı aşağıya doğru eğilmiş ve tuğladan yapılmış bir kubbesi vardır. Henüz benzeri bölgede görülmemiştir. Bütün kubbeler yukarıya doğru yükselirken anılan mekanın kubbesi tam tersi aşağıya doğru çıkmaktadır. Üst katıda kubbenin üstü kesme taşlarla yapılmış ve içe doğru eğiktir.

5- Dicle Köprüsü, Yafes Köprüsü

6- Mehmet Paşa Kasrı: Kasır, 1900'larda haremlük ve selamlık olarak iki ayrı bölümden Mehmet Paşa tarafından inşa edilmiştir. Mehmet Paşa, Hamidiye Alayları Paşasının eniştesidir. Cizre Belediye Başkanlığı da yapmıştır.

7- Abdaliye Medresesi: 15.yüzyıl, Cizre Azizan Beyi Emir Abdal tarafından yaptırılmıştır.

8-Şehrin Mezarlığı: Cizre tarihi Mezarlığı şehrin güney kesiminde kalıp kavisli bir şekilde Cizre dış Kale surlarıyla çevrilidir. Mezarlık henüz kullanılmakta olup alanı oldukça geniştir. Şahidelerin bir kısmı siyah bazalt taşından olup değişik figürlerle ve Arapça kitabelerle süslüdür.

9- Mor Gevargis Kilisesi: 15. yüzyılda yapılan kilise Keldanilere aittir. Tahrip edildi.

10- Süryanilere ait eserler tespit edilmemiştir.

11- Mor Aho ve Mor Yuhanon Manastırı, Cizre'ye yakın bir yerdedir.

Kaynakça:

- 1 Şırnak Valiliği, Şırnak Kültür Envanteri, 2009, sh.27.
- 2 Turabdin Tarihi, Antakya Süryani Patriği Moran Mor İğnatiyos 1. Efrem Barsavm 1933-195 6, Süryanice, Baskı tarihi 1964, s.175.
- 3 Yakup Hıdırşah, Mezopotamya'da Hıristiyanlar ve Kürtler, Türkçe, s.15,
- 4 Keldani Kilisesi Tarihinde Cezire Ömeriye Abraşiyesi Beth-Zabday, Şimmas Nuri İšo', Arapça, s.171.
- 5 İhdas ve Rical Hazağ, Yusuf Cebrail El-kas Ve Dr. İlyas Hadaye, Arapça, Suriye, s.35
- 6 Büyük Oruca ait Husoyo KitabıKırklar Kilisesi, Süryanice, Elyazması, Tahminen 15. yüzyıl, sh. 279-282, Orucun ortasında yer almaktadır.
- 7 Turabdin Tarihi, Antakya Süryani Patriği Moran Mor İğnatiyos 1. Efrem Barsavm 1933-195 6, Süryanice, Baskı tarihi 1964, s. 85
- 8 Keldani Kilisesi Tarihinde Cezire Ömeriye Abraşiyesi Beth-Zabday, Şimmas Nuri İšo', Arapça, s.172.
- 9 Röportaj: İsa Aydın, 70 yaşında, 09.01.2010, Kırklar Kilisesi, Süryanice, Babasından aldığı bilgiler.
- 10 İhdas ve Rical Hazağ, Yusuf Cebrail El-kas Ve Dr. İlyas Hadaye, s. 49-50 Ve İsrail Odo Mardin Keldani Metropoliti, Süryanice, s.92.
- 11 Kthobo Dkiryone İtonoye, Elyazması, Gerşuni, 1799, Tarihçe bölümü, Kırklar Kilisesi.
- 12 1714-1914 Yıllar Arasında Yazılan Şiirler, Turabdin Süryani Şairleri, Süryanice Elyazması, Metropolit İsa Çiçek, 1981 yılında Hollanda Baskısı, s.8. Şiirin orijinal metni de özel kitaplığında mevcuttur.
- 13 İstastik Ba'z Bilad Ve Kura, 1870, Rahip Abdallah Satuf Sadedi, Süryanice-Gerşuni, s. 103.
- 14 Repertoire des Dioceses Syriaques Orientaux Et Occidentaux, Jean Maurice Fiey, 1993, Beirut, Fransızca, 191-192
- 15 İhdas ve Rical Hazağ, Yusuf Cebrail El-kas Ve Dr. İlyas Hadaye, Arapça, Suriye, s.147